

انعکاس مفاهیم "علم اطلاعات و دانش‌شناسی" در درسنامه‌های دوره ابتدایی

صغری پرویزشاهی | مهدی محمدی | هاجر زارعی

چکیده

هدف: بررسی میزان انعکاس مفاهیم حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در درسنامه‌های دوره ابتدایی.

روش/ رویکرد پژوهش: این پژوهش از نوع کاربردی است که با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی صورت گرفته است. جامعه پژوهش ۴۴ درسنامه شش پایه اول دوره ابتدایی بود. داده‌ها با استفاده از سیاهه واری پژوهشگر ساخته گردآوری و در ۱۱ دسته موضوعی دسته‌بندی شد.

یافته‌ها: تعداد ۶۱۹۴ مفهوم از علم اطلاعات و دانش‌شناسی در درسنامه‌ها به کار رفته که پایه ششم با ۳۰/۵٪ در رتبه اول، پایه پنجم در رتبه دوم (۱۷/۹٪)، و پایه دوم در رتبه سوم (۱۶/۳٪) قرار داشت. در بین کتاب‌ها "آموزش قرآن" با ۲۴۶۶ مورد در رتبه اول، "فارسی" در رتبه دوم (۱۵۶۳ مورد)، و "اجتماعی" در رتبه سوم (۷۳۰ مورد) قرار گرفت. ۲۸/۸٪ مفاهیم در متن درس‌ها، ۳۶/۷٪ در تصویرها، ۲۳/۱٪ در تمرین‌ها، و ۱۴٪ در پانویس‌ها به کار رفته بود. از نظر موضوعی، موضوع "مواد کتابخانه‌ای" با ۶۳/۸٪ در رتبه اول، "مطالعه و کتاب‌خوانی" در رتبه دوم (۱۲/۵٪)، و "چاپ و نشر" در رتبه سوم (۸٪) قرار گرفت.

نتیجه‌گیری: برای گنجاندن مفاهیم علم اطلاعات و دانش‌شناسی در درسنامه‌ها سیاست مشخص و مدونی وجود نداشته است و در میزان انعکاس موارد، چه در پایه‌های مختلف و چه در کتاب‌های مختلف، توازن وجود ندارد. با وجود تحولات به‌وقوع پیوسته در حوزه فناوری‌های اطلاعاتی و اطلاع‌رسانی، این حوزه کمترین میزان انعکاس را در بین موضوعات به‌خود اختصاص داده است که نیاز به تجدید نظر و بازنگری اساسی دارد.

کلیدواژه‌ها

درسنامه، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دوره ابتدایی، آموزش و پرورش

انعکاس مفاهیم "علم اطلاعات و دانش‌شناسی"

در در سنامه‌های دوره ابتدایی

صغری پرویزشاهی^۱

مهدی محمدی^۲

هاجر زارعی^۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۲/۱۱

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۵/۰۴

مقدمه

کودکی آغاز حرکت و تلاش برای زیستن است. مرحله‌ای است که باید آن را به‌خودی‌خود به رسمیت شناخت؛ چرا که کودک فردی مستقل با احساسات و خصوصیات خوب انسانی است. با این همه، کودکی مقدمه نوجوانی و جوانی، و جوانی مقدمه بزرگسالی است و اساس زندگی بزرگسالی به کیفیت دوره کودکی بستگی دارد. این کیفیت نیز به چگونگی تعلیم و تربیت در این دوران بستگی کامل دارد. در این دوره، شخصیت، منش، و رفتار کودک (به‌ویژه رفتارهای اجتماعی) و رشد جسمانی، عقلانی، و فرهنگی وی در اثر ارتباط با دیگران شکل می‌گیرد. بی‌دلیل نیست که پیشوایان دینی بیش از هر چیز به دوره کودکی توجه داشته و

راهنمایی‌های لازم را در این زمینه ارائه کرده‌اند (قاسمی و کاظمی، ۱۳۹۳، ص ۱۰۰)

ژان ژاک روسو، اندیشمند مطرح جهانی، معتقد است که شاخه نودمیده یک درخت باید توسط باغبان طبق اصولی بسته شود تا شکل مطلوب به‌خود بگیرد و متناسب با هدف تربیت شود. کودکان و اطفال خردسال نیز باید به‌همین ترتیب تحت تعلیم و تربیت قرار گیرند (قرزل‌ایغ، ۱۳۸۳، ص ۸۰).

پرورش این سرمایه عظیم الهی خارج از توان یک شخص یا نهاد اجتماعی است و در پرورش همه‌جانبه آنها باید نهادهای مختلفی اعم از خانواده، مدرسه، اجتماع، رادیو و تلویزیون، کتاب، و سایر رسانه‌های اطلاعاتی در تعامل با هم و به‌صورت هماهنگ عمل کنند تا دستاوردهای یکدیگر را خنثی نکنند (امیری، ۱۳۷۳، ص ۲۵).

۱. کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تنکابن، ایران
e.azegar@yahoo.com
۲. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه قم (نویسنده مسئول)
mahdi.mohammadi203@gmail.com
۳. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تنکابن، ایران
hajar_zarei@yahoo.com
Jean Jacques Rousseau 4

آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین و ارزشمندترین نهادهای تخصصی، بیشترین نقش را در پرورش کودکان عهده‌دار است. آموزش و پرورش به دو طریق مستقیم و غیرمستقیم در شکل‌گیری شخصیت و پرورش باورها و اعتقادات دانش‌آموزان نقش دارد. شکل مستقیم آن با آموزش‌های مواد و منابع درسی و شکل غیرمستقیم آن از طریق آموزش‌های فوق برنامه و رفتارهای معلمان و مدیران و کادر آموزشی صورت می‌گیرد. در این میان، درسنامه‌ها از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار هستند و باید متناسب با آرمان‌های متعالی بشریت و باورها و اعتقادات آن جامعه تدوین شوند (بخشی پور، ۱۳۸۹). به‌همین دلیل، باید در تدوین آنها دقت و تلاش بیشتری صورت گیرد تا فعالیت‌ها، پرسش‌ها، و مطالب آنها موجب فعالیت ذهنی، کنجکاوی، و ایجاد انگیزه و میل دانش‌آموز به کتاب‌خوانی و مطالعه شود؛ زیرا مطالعه امری اکتسابی است، باید آن را آموخت و آموزش داد. پس باید کودکان را از سنین اولیه به مطالعه و مأنوس شدن با کتاب تشویق کرد و گام نخست برای آشنایی کودکان با کتاب و مطالعه باید در مدارس برداشته شود و برای ایجاد عادت به مطالعه جایی بهتر از مدرسه نمی‌توان یافت (محسنیان، ۱۳۸۳، ص ۱۳).

این پژوهش درصدد است نگاهی ارزیابانه به درسنامه‌ها در خصوص نقش آنها در ترویج کتاب و کتاب‌خوانی داشته باشد. بنابراین، بررسی این مفاهیم در درسنامه‌های دوره ابتدایی که می‌تواند نقش اساسی در آشنایی و علاقه‌مند کردن کودکان و نوجوانان به امر کتاب و کتاب‌خوانی و مطالعه داشته باشد دورنمایی است که مقاله حاضر بر خود متصور کرده است. با توجه به این هدف، کوشش شده تا به پرسش‌های زیر پاسخی مناسب داده شود:

مفاهیم مرتبط با حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی به چه میزان در درسنامه‌های دوره ابتدایی به کار رفته و سهم هر کدام از پایه‌ها چقدر است؟ این مفاهیم، بیشتر در کدامیک از درسنامه‌ها، و در کدام بخش از آنها آورده شده است؛ و سرانجام اینکه، این مفاهیم کدام حوزه از علم اطلاعات و دانش‌شناسی را بیشتر پوشش می‌دهد؟

در خصوص شیوه‌های علاقه‌مندی کودکان و نوجوانان پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است، اما فقط چند نمونه از آنها صرفاً به نقش درسنامه‌ها در ترویج مطالعه پرداخته‌اند. به‌طور مثال، محسنیان (۱۳۸۳) با تحلیل محتوای کلیه درسنامه‌های دوره ابتدایی و راهنمایی (۶۱ کتاب) دریافت که بیشترین اشاره به کتاب و کتاب‌خوانی در دوره ابتدایی در کتاب فارسی و کمترین مورد در کتاب آموزش قرآن بوده است. در بین کتاب‌های راهنمایی نیز بیشترین اشاره‌ها به کتاب و کتاب‌خوانی، در کتاب فارسی و کمترین اشاره در کتاب تعلیمات اجتماعی بوده است.

رنجبر (۱۳۸۷) در بررسی مطالعه و مفاهیم مرتبط با آن در درسنامه‌های دوره ابتدایی با

استفاده از روش تحلیل محتوا، ۳۵ کتاب درسی را در پنج مقوله بررسی کرد: اثرات مطالعه، تشویق به مطالعه، فضاها، مطالعاتی، فعالیت‌های مطالعاتی، و منابع سرگرمی. بیشترین حضور مفاهیم مرتبط با مطالعه، در کتاب‌های فارسی و دینی بود.

جوان‌بخت، وزیری، و یقین (۱۳۸۸) با بررسی میزان انعکاس موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی در درسنامه‌های دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی (شاخه نظری) در سال تحصیلی ۱۳۹۰-۸۹ با تحلیل ۴۳ درسنامه دریافتند که کتاب‌های رشته علوم انسانی نسبت به سایر رشته‌ها بیشتر به موضوعات این رشته علمی توجه داشته‌اند. از لحاظ میزان اطلاعات، کتاب زبان فارسی سال دوم دبیرستان مشترک تمامی رشته‌ها و از نظر تعداد دفعات، کتاب دین و زندگی دوره پیش‌دانشگاهی مشترک تمامی رشته‌ها به موضوعات علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی بیشتر پرداخته‌اند. مقوله مرجع و کلیات در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، هم از نظر تعداد دفعات و هم از نظر حجم، بیش از سایر مقوله‌ها در درسنامه‌های دوره دبیرستان و پیش‌دانشگاهی شاخه نظری منعکس شده بود.

در خارج از کشور نیز پژوهش‌هایی صورت گرفته که به موضوع کتابداری و اطلاع‌رسانی و یا مفاهیم کتاب‌خوانی پرداخته و سایر وجوه آن را مد نظر قرار داده است. لنس، رذنیه، و هامیلتون-پنل^۱ (۲۰۰۰) در مورد استفاده از درسنامه‌ها و کتاب‌های کمک درسی و نقش آن در آموزش؛ شاه‌محمدی^۲ (۲۰۱۳) سازه‌های انگیزش و پیشرفت در درسنامه دوره ابتدایی؛ و جرر^۳ (۲۰۱۴) بررسی مفاهیم سیاسی در کتاب‌های ادبیات و علوم پایه‌های ۱۱ و ۱۲ اردن. با توجه به اینکه در ایران، درسنامه‌ها همه‌ساله دچار تغییر و تحول می‌شوند، جا دارد پژوهش‌های بیشتری به‌طور مرتب روی درسنامه‌های جدیدالتألیف صورت گیرد.

روش‌شناسی

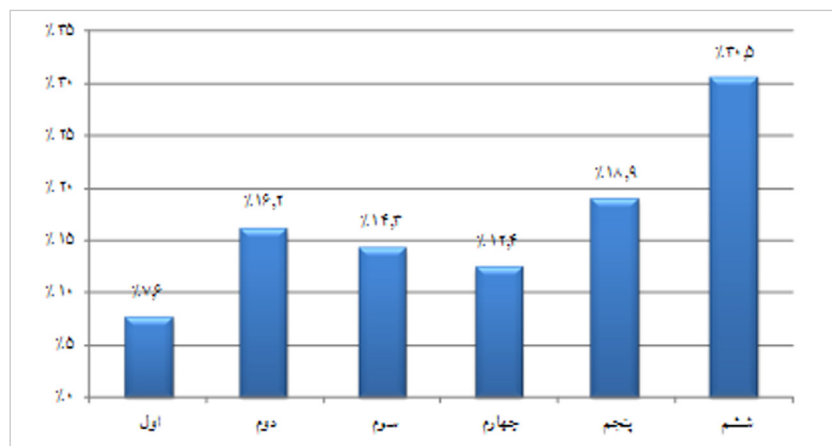
روش به‌کاررفته در این پژوهش، تحلیل محتواست. جامعه پژوهش را ۴۴ درسنامه در پایه‌های شش‌گانه دوره ابتدایی تشکیل می‌دهد. با توجه به مناسب بودن حجم کتاب‌ها، کلیه درسنامه‌های دوره ابتدایی واجد شرایط در چهار مقوله متن، پانویس، تصاویر، و تمرین‌های آخر درس‌ها با استفاده از سیاهه واری مطالعه شدند. علت انتخاب دوره ابتدایی در این پژوهش اهمیت این دوره آموزشی است که پیش‌تر به آن اشاره شد.

به‌منظور استانداردسازی، کلیدواژه‌های مربوط به علم اطلاعات و دانش‌شناسی با استفاده از جدیدترین ویرایش اصطلاحنامه کتابداری و دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی استخراج و در ۱۱ گروه دسته‌بندی و سطر به سطر مطالب در درسنامه‌ها مطالعه شد.

1. Lance, Rodney, & Hamilton-Pennell
2. Shahmohammadi
3. jarrar

یافته‌ها

۱. میزان انعکاس مفاهیم حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در درسنامه‌های دوره ابتدایی همان‌طور که نمودار ۱ نشان می‌دهد، در شش پایه اول ۶۱۹۴ مفهوم حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی به‌کار رفته است که از این تعداد، پایه ششم با ۱۸۹۲ مورد (۳۰/۵ درصد) در رتبه اول، پایه پنجم با ۱۱۷۲ مورد (۱۸/۹ درصد) در رتبه دوم، و پایه دوم با ۱۰۰۱ مورد (۱۶/۳ درصد) در رتبه سوم قرار داشتند. پایه سوم با ۸۸۸ مورد (۱۴/۳ درصد) و پایه چهارم با ۷۶۹ مورد (۱۲/۴ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. پایه اول با ۴۷۲ مورد (۷/۶ درصد) در رتبه آخر قرار دارد.

نمودار ۱. توزیع درصد فراوانی مفاهیم به‌کاررفته در درسنامه‌های دوره ابتدایی به تفکیک پایه تحصیلی

۲. کدامیک از درسنامه‌ها سهم بیشتری به خود اختصاص داده‌اند؟

جدول ۱. توزیع فراوانی مفاهیم به تفکیک درسنامه‌ها در مقاطع شش‌گانه

پایه کتاب	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	جمع کل
علوم	۵۸	۲۲	۴۴	۲۳	۵۳	۷۹	۲۷۹
آموزش قرآن	۱۸۵	۶۲۹	۳۰۴	۲۸۹	۴۵۴	۶۰۵	۲۴۶۶
ریاضی	۵۱	۱۱۱	۶۸	۵۹	۴۸	۲۱۷	۵۵۴
فارسی	۱۵۷	۱۵۹	-	-	-	۱۸۵	۵۰۱
کار فارسی	۲۱	۵۸	-	-	-	-	۷۹

پایه کتاب	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	جمع کل
فارسی بخوانیم			۲۷۱	۱۵۵	۳۳۹	-	۷۶۵
فارسی بنویسیم			۵۲	۲۵	۵۲	-	۱۲۹
فارسی مهارت نوشتاری	-	-	-	-	-	۸۹	۸۹
هدیه‌های آسمانی	-	۲۲	۱۴	۲۹	۳۶	۱۶	۱۱۷
کار هدیه‌های آسمانی	-	-	۲۲	۱۱	۳۷	-	۷۰
اجتماعی	-	-	۱۱۳	۱۷۸	۱۵۳	۲۸۶	۷۳۰
تفکر و پژوهش	-	-	-	-	-	۳۰	۳۰
کار و فناوری	-	-	-	-	-	۳۸۵	۳۸۵
جمع کل	۴۷۲	۱۰۰۱	۸۸۱	۷۶۹	۱۱۷۲	۱۸۹۲	۶۱۹۴

همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد، در بین کتاب‌های دوره ابتدایی، کتاب "آموزش قرآن" با ۲۴۶۶ مورد در رتبه اول قرار گرفته است. کتاب "فارسی" در پایه‌های مختلف اسامی مختلفی دارد (مثل "فارسی"، "کتاب کار فارسی"، "فارسی بخوانیم"، "فارسی بنویسیم" و "فارسی مهارت نوشتاری") که اگر همه آنها را با یک عنوان جمع کنیم با ۱۵۶۳ مورد در رتبه دوم قرار می‌گیرد. کتاب "اجتماعی" با ۷۳۰ مورد در رتبه سوم، "ریاضی" با ۵۵۴ مورد در رتبه چهارم، "کار و فناوری" با ۳۸۵ مورد در رتبه پنجم، و "علوم" با ۲۷۹ مورد در رتبه ششم قرار گرفت. "هدیه‌های آسمانی" به همراه "کتاب کار هدیه‌های آسمانی" با ۱۸۷ مورد در رتبه هفتم و "تفکر و پژوهش" با ۳۰ مورد در رتبه هشتم قرار گرفت.

۳. مفاهیم مورد نظر بیشتر در چه بخشی از درسنامه‌ها ارائه شده است؟

جدول ۲. توزیع فراوانی مفاهیم درسنامه‌های دوره ابتدایی در قالب‌های اطلاعات

قالب پایه	متن		تقرین		تصویر		پانویس		جمع	
	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲
پایه اول	۲۳۵	۸/۹	۴۱	۹/۲	۱۹۵	۶/۸	۱	۱/۱	۴۷۲	۶/۷
پایه دوم	۳۶۹	۴/۱۵	۱۶۰	۲/۱۱	۴۶۹	۶/۲۰	۳	۴/۳	۱۰۰۱	۲/۱۶
پایه سوم	۲۸۴	۸/۱۱	۲۴۲	۹/۱۶	۳۶۱	۹/۱۵	۱	۱/۱	۸۸۱	۳/۱۴
پایه چهارم	۳۲۷	۶/۱۳	۲۴۲	۹/۱۶	۱۶۱	۱/۷	۳۹	۳/۴۴	۷۶۹	۴/۱۲
پایه پنجم	۴۶۰	۱/۱۹	۳۹۵	۶/۲۷	۲۷۹	۳/۱۲	۲۸	۳/۴۳	۱۱۷۲	۹/۱۸
پایه ششم	۷۲۸	۳/۳۰	۳۴۹	۵/۲۴	۸۰۹	۵/۳۵	۶	۸/۶	۱۸۹۲	۵/۳۰
جمع کل	۲۴۰۳	۱۰۰	۱۴۲۹	۱۰۰	۲۲۷۴	۱۰۰	۸۱	۱۰۰	۶۱۹۴	۱۰۰

همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد، بیشترین مفاهیم مطرح‌شده در متن اصلی درس‌ها، در پایه ششم با ۷۲۸ مورد (۳/۳۰ درصد) بوده است. پایه پنجم با ۴۶۰ مورد (۱/۱۹ درصد) در رتبه دوم و پایه سوم با ۳۶۹ مورد (۱۵/۴ درصد) در رتبه سوم قرار گرفت. پایه چهارم (۶۱۳ درصد)، پایه سوم (۸/۱۱ درصد)، و پایه اول (۸/۹ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. اما در تمرین‌های آخر درس، پایه پنجم با ۳۹۵ مورد (۶/۲۷ درصد) در رتبه اول، پایه ششم با ۳۴۹ مورد (۵/۲۴ درصد) در رتبه دوم و پایه‌های سوم و چهارم با ۲۴۲ مورد (۹/۱۶ درصد) در رتبه سوم قرار گرفتند. پایه‌های دوم با ۲/۱۱ درصد و اول با ۹/۲ درصد در رتبه‌های آخر قرار گرفتند. در بخش تصویر، بیشترین تصاویر با ۵/۳۵ درصد در پایه ششم به چشم می‌خورد، پایه دوم با ۶/۲۰ و پایه سوم با ۹/۱۵ درصد در رتبه‌های دوم و سوم قرار گرفتند. پایه پنجم با ۳/۱۲ درصد، پایه اول با ۶/۸ درصد، و پایه چهارم با ۱/۷ درصد در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. از نظر مفاهیم ظاهرشده در پانویس‌ها، پایه چهارم با ۳/۴۴ درصد در رتبه اول، پایه پنجم با ۳/۴۳ درصد در رتبه دوم، و پایه ششم با ۸/۶ درصد در رتبه سوم قرار گرفتند. پایه دوم با ۴/۳ درصد و پایه‌های اول و سوم با ۱/۱ درصد در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. در مجموع، در کل درسنامه‌های دوره ابتدایی ۶۱۹۴ مفهوم حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی به‌کار رفته است که از آن تعداد، ۳۸۸ درصد (۲۴۰۳ عبارت) در متن درسنامه‌ها، ۲۳/۱ درصد (۱۴۲۹ عبارت) در تمرین‌های آخر کتاب، ۳۳۷ درصد (۲۲۷۴ مورد) در تصاویر، و ۱۴ درصد (۸۸ مورد) در پانویس‌ها آورده شده است.

۴. چه حوزه‌هایی از علم اطلاعات و دانش‌شناسی بیشتر مد نظر قرار گرفته است؟
موارد مطرح در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی با استفاده از منابع مرجعی مانند دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی در ۱۱ دسته موضوعی به این شرح دسته‌بندی شدند: مواد کتابخانه‌ای، مطالعه و کتاب‌خوانی، چاپ و نشر، منابع مرجع، انواع کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی، پدیدآوردندگان، فناوری اطلاعات، مواد و ساختمان، سازماندهی، و مدیریت. جدول ۳ سهم هر کدام از موضوعات را به تفکیک پایه‌ها نمایش می‌دهد.

جدول ۳. توزیع فراوانی موضوعات حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در درسنامه‌ها به تفکیک پایه

پایه موضوعات	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	جمع کل
مواد کتابخانه‌ای	۳۷۰	۶۸۷	۵۷۱	۴۸۳	۷۴۲	۱۰۹۹	۳۹۵۲
مطالعه و کتاب‌خوانی	۵۷	۲۱۲	۱۰۱	۵۷	۱۰۱	۲۴۴	۷۷۲

پایه موضوعات	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	جمع کل
چاپ و نشر	۲۸	۶۳	۱۱۳	۷۹	۸۳	۱۷۷	۵۴۳
منابع مرجع	۷	۶	۲۵	۱۰۷	۱۷۶	۱۷۶	۴۹۷
انواع کتابخانه‌ها	۴	۲۱	۳۰	۱۵	۳۰	۵۴	۱۵۴
مراکز اطلاع‌رسانی	۰	۲	۲۰	۶	۱۸	۴۸	۹۴
پدیدآورندگان	۰	۶	۱۱	۱۸	۱۴	۳۰	۷۹
فناوری اطلاعات	۰	۰	۰	۰	۲	۴۵	۴۷
مواد و ساختمان	۶	۳	۸	۲	۴	۱	۲۴
سازماندهی	۰	۰	۰	۰	۰	۱۸	۱۸
مدیریت	۰	۱	۹	۲	۲	۰	۱۴
جمع کل	۴۷۲	۱۰۰۱	۸۸۱	۷۶۹	۱۱۷۳	۱۸۹۳	۶۱۹۴

همان‌طور که مشاهده می‌شود "مواد کتابخانه‌ای" با ۳۹۵۲ مورد (۷/۳۳ درصد) در صدر مفاهیم مطرح در درسنامه‌های دوره ابتدایی قرار گرفت. سپس، "مطالعه و کتاب‌خوانی" با ۷۷۲ مورد (۵/۱۲ درصد) در رتبه دوم، و "چاپ و نشر" با ۵۴۳ مورد (۸/۸ درصد) در رتبه سوم قرار گرفت. مباحث مربوط به حوزه‌های "منابع مرجع" با ۴۹۷ مورد (۸ درصد) و "انواع کتابخانه‌ها" با ۱۵۴ مورد (۵/۲ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. مباحث مربوط به حوزه "مدیریت" با ۱۴ مورد (۰/۲ درصد) رتبه آخر را کسب کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

دنیایی که در آن زندگی و آینده‌ای که به سمت آن حرکت می‌کنیم جهانی از جنس تغییر و تحول است و هر قدر آن را بررسی کنیم میزان ناپایداری اطلاعات را در آن جدی‌تر می‌بینیم. به راحتی می‌توان مشاهده کرد که چگونه هر توانایی و مدرکی در دیروز به ناتوانی و بی‌سوادی در فردا مبدل می‌شود و دیگر، داشتن مقداری اطلاعات کمک خاصی به ما نمی‌کند و باید متناسب با پیشرفت‌های روز، دانش خود را روزآمد کرد. این تغییر در دوران کودکی بیشتر در قالب آموزش‌های رسمی صورت می‌گیرد. درسنامه‌ها در این فرایند یکی از عناصر اصلی انتقال این دانش روز به‌شمار می‌روند (مرعشی، هاشمی، و مقیمی گسک، ۱۳۹۱). بنابراین، یکی از نیازهای مبرم هر نظام آموزشی، بازنگری و روزآمد کردن محتوای درسنامه‌هاست. بازنگری، اصلاح، و تجدیدنظر اصولی و علمی در برنامه‌ها و محتوای درسنامه‌ها مستلزم توجه به نقش‌های جدید یادگیرنده در فرایند یادگیری است. کتاب و کتاب‌خوانی و مطالعه نیز از این قاعده مستثنی نیست و می‌توان دانش‌آموزان را با بیان این‌گونه مفاهیم در درسنامه‌ها

آشنا کرد. به‌همین منظور، در پژوهش حاضر، تمامی ۴۴ درسنامه دوره ابتدایی سطر به سطر مطالعه شد تا حضور این مفاهیم و نحوه حضور آنها را بررسی نماید.

یافته‌ها نشان داد که پایه اول، کمترین میزان مفاهیم را در خود جای داده است. شاید این امر با توجه به اینکه کودکان در این دوره، تازه با خواندن و نوشتن آشنا می‌شوند طبیعی باشد. قرار گرفتن پایه‌های ششم و پنجم در رتبه‌های اول و دوم چنین به ذهن متبادر می‌کند که مسئولان برای انعکاس بهتر این مفاهیم در سال‌های آخر دبستان برنامه‌ریزی کرده‌اند، اما قرار گرفتن پایه دوم در رتبه‌های بالاتر از پایه‌های سوم و چهارم نشان می‌دهد الگوی از قبل تهیه‌شده و متناسبی با اهداف تعیین‌شده وجود ندارد. انتظار می‌رود مسئولان طوری برنامه‌ریزی کنند که دانش‌آموزان در هر سال براساس اهداف از قبل تدوین‌شده با بخشی از این مفاهیم متناسب با نیازهای آن سنین آشنا شوند و با بالا رفتن سطح تحصیلی دانش‌آموزان، مفاهیم مطرح‌شده نیز بیشتر شود.

در مورد میزان انعکاس این مفاهیم در هر کدام از درسنامه‌ها یافته‌ها نشان داد که کتاب "آموزش قرآن" در رتبه اول، "فارسی" در رتبه دوم، و "اجتماعی" در رتبه سوم قرار گرفت. "ریاضی"، "کار و فناوری"، و "علوم" در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند؛ در پژوهش محسنیان (۱۳۸۳) کمترین مفاهیم در کتاب "آموزش قرآن" بود. شاید علت آن، تغییرات به‌وجودآمده در تدوین کتاب‌های جدید آموزش قرآن باشد. این کتاب‌ها مرتب در حال بازنگری هستند و پژوهش محسنیان (۱۳۸۳) مربوط به دهه قبل بوده است.

البته، از عوامل مهم عدم توزیع متوازن مفاهیم در تمامی کتاب‌ها می‌توان به محدود بودن برخی کتاب‌ها به پایه خاص اشاره داشت. شاید مهم‌ترین علت تکرار مفاهیم در کتاب‌های "آموزش قرآن" و "فارسی"، علاوه بر ذات و ماهیت این کتاب‌ها، موجود بودن آنها در تمامی پایه‌ها باشد. "علوم" و "ریاضی" در کنار "آموزش قرآن" از کتاب‌هایی هستند که دانش‌آموزان همه پایه‌ها، درسی با همین عنوان دارند. "هدیه‌های آسمانی" نیز به‌جز پایه اول در همه پایه‌ها موجود است. کتاب "اجتماعی" با اینکه با ۷۳۰ مورد در رتبه سوم قرار گرفته به‌جز پایه‌های اول و دوم در چهار پایه دیگر موجود است.

در میان درسنامه‌ها به‌صورت تک‌درس می‌توان کتاب پرمفاهیم دوره ابتدایی را چنین اعلام کرد: "آموزش قرآن" پایه‌های دوم، ششم، و پنجم، "کار و فناوری" و "فارسی بخوانیم" سال پنجم، "آموزش قرآن" پایه‌های سوم و چهارم، "اجتماعی" پایه ششم، "فارسی بخوانیم" پایه سوم، و "ریاضی" پایه ششم. کتاب "تفکر و پژوهش" که به پایه ششم در سال‌های اخیر اضافه شده، کمترین میزان مفاهیم حوزه علم اطلاعات را در خود جای داده است. کتاب "کار و فناوری" که به‌همراه "تفکر و پژوهش" در سال‌های اخیر به پایه ششم اضافه شده است، در

رتبه چهارم قرار داشت. با توجه به اینکه "کار و فناوری" فقط در پایه ششم تدریس می‌شود، وجود این تعداد از مفاهیم، بسیار قابل توجه است. در خصوص قرار گرفتن کتاب‌های "فارسی" و "دینی" در فهرست ۱۰ کتاب دارای بیشترین مفاهیم، بین یافته‌های پژوهش حاضر و پژوهش رنجبر (۱۳۸۷) همسویی دیده می‌شود. در خصوص بالا بودن میزان مفاهیم بیان‌شده در کتاب‌های "آموزش قرآن" و "فارسی" نیز بین یافته‌های این پژوهش و پژوهش جوان‌بخت، وزیری، و یقطین (۱۳۸۸) همسویی دیده می‌شود.

بررسی بخش‌های مختلف کتاب‌ها اعم از متن درس‌ها، تصاویر، تمرین‌های آخر درس‌ها، و پانویس‌ها نشان داد که بیشترین مفاهیم ابتدا در متن درس‌ها، سپس در تصاویر، و بعد از آن در تمرین‌ها آورده شده بود. پانویس‌ها در مقایسه با سه مورد پیشین، کمترین میزان مفاهیم مطرح‌شده را در خود جای داده بودند. همچنین، بررسی تک‌تک این مؤلفه‌ها در پایه‌های شش‌گانه نشان داد که از نظر تعداد مفاهیم مطرح‌شده در متن درس‌ها، پایه ششم در رتبه اول، پایه پنجم در رتبه دوم، و پایه سوم در رتبه سوم قرار گرفت. کمترین میزان متن به پایه اول اختصاص داشت. در بخش تصاویر، پایه ششم در رتبه اول، پایه دوم در رتبه دوم، و پایه سوم در رتبه سوم قرار گرفتند. از نظر تصاویر، پایه چهارم کمترین میزان تصاویر را به خود اختصاص داده است. از نظر تمرین‌ها، پایه پنجم در رتبه اول، پایه ششم در رتبه دوم، و پایه‌های سوم و چهارم به‌صورت مشترک در رتبه‌های سوم قرار گرفتند. در بخش پانویس‌ها، پایه چهارم در رتبه اول، پایه پنجم در رتبه دوم، و پایه ششم در رتبه سوم قرار گرفتند. تصویر در کتاب‌های کودکان از اهمیت خاصی برخوردار است. شاید بتوان قرار گرفتن پایه‌های دوم و سوم را بعد از پایه ششم در رتبه‌های دوم و سوم از نقاط قوت این کتاب‌ها محسوب کرد. در سنین پایین، تصاویر با کمک به درک بهتر مطالب، یادگیری را برای فراگیر آسان می‌کند؛ رفته‌رفته نیاز نوجوانان به تصاویر کمتر می‌شود. درباره تصاویر نکته دیگری که می‌توان تأکید داشت، تأثیرگذاری اندک ارائه مطالب به‌صورت مستقیم در مقابل ارائه غیرمستقیم است. ضروری است که شیوه ارائه مستقیم مطالب کاهش و میزان درگیری دانش‌آموز با مطالب و عکس‌های کتاب افزایش یابد، به گونه‌ای که مجبور شود درباره مطلب و عکس به تفکر پردازد. با توجه به تغییرات فناورانه امروز برخی متخصصان معتقدند که باید در رسانه‌ها منابع اطلاعاتی گوناگونی به دانش‌آموز معرفی شود. بهتر است عکس‌هایی از پایگاه‌های اینترنتی همراه با نشانی سایت در کتاب گنجانده شود تا ضمن تقویت سواد رایانه‌ای و اطلاعاتی دانش‌آموز، مهارت‌های کاوش و تجزیه و تحلیل نیز در او پرورش یابد (اسفیجانی، زمانی، و نصرآبادی، ۱۳۸۷).

دسته‌بندی موضوعی مفاهیم مطرح‌شده نشان می‌دهد که "مواد کتابخانه‌ای" اعم از کتاب،

نشریه، و مانند آن در رتبه اول، "مطالعه و کتاب‌خوانی" در رتبه دوم، و مطالب مربوط به حوزه "چاپ و نشر" در رتبه سوم قرار گرفته است. با توجه به تحولات اخیر در عرصه "فناوری اطلاعات" و "اطلاع‌رسانی" لازم است دانش‌آموزان بیش از پیش با مفاهیم اطلاع‌رسانی و حوزه فناوری اطلاعات آشنا شوند، اما پایین بودن میزان مفاهیم حوزه "فناوری اطلاعات" و "مراکز اطلاع‌رسانی" حاکی از آن است که درسنامه‌ها نمی‌توانند دانش‌آموزان را با این‌گونه مفاهیم آشنا کنند. لازم است مسئولان عنایت خاصی به این امر مبذول دارند. اما میانگین بسامد ۸۹ بار "مواد کتابخانه‌ای" در هر درسنامه در طول شش سال تحصیلی، میانگین ۱۷/۵ دفعه در هر کتاب، تکرار حوزه "مطالعه و کتاب‌خوانی" و میانگین ۱۲ بار حوزه چاپ و نشر در هر کتاب در طول شش سال تحصیلی و میانگین ۱۱ بار حوزه منابع مرجع در هر کتاب درسی در طول شش سال تحصیلی از اهمیت خاصی برخوردار بوده است.

با توجه به کسب رتبه‌های اول و دوم توسط پایه‌های پنجم و ششم و ظاهر شدن پایه دوم در رتبه سوم و پایین بودن رتبه‌های پایه‌های سوم و چهارم، لازم است مسئولان، سیاست‌گذاران، و برنامه‌ریزان درسی طبق سیاست مدون و برنامه‌ریزی شده‌ای نسبت به گنجاندن این مفاهیم در درسنامه‌ها اقدام کنند تا جذابیت و کشش لازم برای ایجاد علاقه به مطالعه در کودکان به وجود آید. با توجه به اینکه گنجاندن این‌گونه مفاهیم در تدوین درسنامه‌ها یک فعالیت کاملاً تخصصی است، پیشنهاد می‌شود که کمیته‌ای متشکل از روان‌شناسان، متخصصان تعلیم و تربیت، متخصصان علم اطلاعات و دانش‌شناسی، و برنامه‌ریزان درسی تشکیل شود و سیاست‌گذاری‌های بلندمدت در آن کمیته‌ها صورت گیرد.

با توجه به پیش‌تاز بودن متخصصان حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در پژوهش‌های تحلیل محتوای درسنامه‌ها و کتاب‌های کودکان (محمدی، ۱۳۹۲) و با عنایت به توان بسیار بالای این حوزه به جهت داشتن متخصصان ادبیات کودکان در اداره مراکز تخصصی ادبیات کودکان کشورمان و عضویت و ریاست کمیته هیأت داوران جایزه هانس کریستین آندرسن (نوبل ادبیات کودک)، پیشنهاد می‌گردد وزارت آموزش و پرورش استفاده بیشتر و بهینه‌ای از این توان و ظرفیت در تدوین و تألیف کتاب‌های درسی به عمل آورد.

همچنین، با توجه به تحولات به وجود آمده در عرصه فناوری اطلاعات و ضرورت آشناسازی کودکان با این‌گونه پدیده‌ها پیشنهاد می‌شود که درس‌های بیشتری در این خصوص در درسنامه‌ها گنجانده شود تا کودکان و نوجوانان به‌طور کامل با دستاوردها و چالش‌های فناوری اطلاعات آشنا شوند.

مآخذ

- اسفیجانی، اعظم؛ زمانی، بی بی عشرت؛ و بختیار نصرآبادی، حسنعلی (۱۳۸۷). مقایسه کتاب‌های درسی علوم ابتدایی ایران از نظر توجه به مهارت‌های گوناگون در فرآیند پژوهش با آمریکا و انگلستان. *مطالعات برنامه درسی*، ۲ (۸)، ۱۳۲-۱۵۵.
- امیری، فاطمه (۱۳۷۳). چگونگی رشد و تطور ادبیات کودکان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، در مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی، ۳-۵ دی ماه ۱۳۷۰، (صص ۲۳-۴۱). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
- باب‌الحوادثی، فهیمه (۱۳۷۶). تحلیل محتوا. فصلنامه کتاب، ۸ (۴)، ۹۸-۱۰۸.
- بخشی‌پور، طاهره (۱۳۸۹). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی (بخوانیم و بنویسیم) دوره ابتدایی از نظر میزان ارتباط آن با مفاهیم آموزش شهروندی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
- جوان‌بخت، میثم؛ وزیری، اسماعیل؛ و یقطین، مریم (۱۳۹۰). بررسی میزان انعکاس موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی (شاخه‌ی نظری) در سال ۹۰-۱۳۸۹. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۴ (۱)، ۳۱۸-۲۹۷.
- رنجبر، محبوبه (۱۳۸۷). بررسی مطالعه و مفاهیم مرتبط با آن در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه الزهراء (س)، تهران.
- قاسمی، حسین؛ و کاظمی، محمود (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحویل بنیادین آموزش و پرورش. *نوآوری‌های آموزشی*، ۳۱ (۵۲)، ۱۰۰-۱۱۶.
- قزل‌ایاغ، ثریا (۱۳۸۳). ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن: مواد و خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان و نوجوانان. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- محبوبیان، سرور (۱۳۸۳). بررسی نقش کتاب‌های درسی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی در ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن، رودهن.
- مرعشی، سید منصور؛ هاشمی، سید جلال؛ و مفیمی گسک، اعظم (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی براساس معیارهای برنامه درسی "فلسفه برای کودکان": تفکر و کودک، ۳ (۱)، ۶۹-۸۹.
- محمدی، مهدی (۱۳۹۲). تحقیقات تحلیل محتوا در ادبیات کودکان و نوجوانان ایران از سال ۱۳۵۳-۱۳۹۰. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۹ (۱)، ۱۱۱-۱۳۳.
- Jarrar, A. Gh. (2014). Political concepts in Jordanian schools curricula of the scientific and literary streams (grades 11th and 12th). *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 116,

307-315. Retrieved June 13, 2015, from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814002146>

Lance, K. C., Rodney, M. J. & Hamilton-Pennell, C. (2000). *Measuring up to standards: the impact of school library programs & information literacy in Pennsylvania schools*. Pennsylvania: Pennsylvania citizens for better libraries. Retrieved January 10, 2016, from <http://eric.ed.gov/?id=ED446771>

Shahmohammadi, N. (2013). Content Analysis of Elementary Science Text Books Based on the Achievement Motivation Constructs. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 84, 426-430. Retrieved June 13, 2015, from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813016467>

Uthrie, J. T. (2006). Increasing reading comprehension, motivation and science knowledge through concept oriented reading instruction in a district- wide experiment. Retrieved June 11, 2008, from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813016467/pdf?md5=7ba910f899f02202404c29042fa3436b&pid=1-s2.0-S1877042813016467-main.pdf>

استناد به این مقاله:

پرویزشاهی، صغری؛ محمدی، مهدی؛ و زارعی، هاجر (۱۳۹۵). انعکاس مفاهیم "علم اطلاعات و دانش‌شناسی" در درسنامه‌های دوره ابتدایی. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۷ (۱)، ۸۳-۹۵.